

Teorija samodeterminacije in potreba po kogniciji

Tina Durič

dodiplomska študentka Oddelka za psihologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

Povzetek

V pričujoči raziskavi sem se ukvarjala z analizo odnosa med tremi tipi potreb oz. zaznave njihove zadovoljenosti; teorijo samodeterminacije (Deci in Ryan, 2000), potrebe po kogniciji (Cacioppo in Petty, 1982) in zaznave zadovoljenosti lastnih psihosocialnih potreb (Rus, 1993; 1994). Teorija samodeterminacije razlikuje tri vrste univerzalnih, vrojenih in psiholoških potreb: po avtonomnosti, kompetentnosti in povezanosti. Potreba po kogniciji naj bi se nanašala na motivacijo povezano z dejavnostmi učenja in mišljenja. Zaznave lastnih psihosocialnih potreb pa se nanašajo večinoma na potrebe iz Maslowove hierarhije potreb. Preverjala sem pričakovanja v zvezi s korelacijo med zaznavo bazičnih psiholoških potreb, potrebe po kogniciji in zaznavo zadovoljenosti lastnih psihosocialnih potreb, vključno z dosedanja povprečno študijsko oceno. Preverjala sem tudi razlike med spoloma in pričakovanje, da je zaznana stopnja zadovoljenosti lastnih psihosocialnih potreb izrazitejša v zvezi z navodilom, kjer sem uporabila znak smeško (☺), kot v pogoju, ko ta v navodilu ni uporabljen. V raziskavi je sodelovalo 65 oseb, od tega 55 udeleženk in 10 udeležencev, starih med 19 in 30 let ($M = 21,67$; $SD = 2,04$). Rezultati kažejo na pomembne in relativno visoke povezanosti med zaznavami potreb samodeterminacije in lastnih psihosocialnih potreb, korelacije s potrebo po kogniciji pa niso statistično značilne. Prav tako rezultati ne potrjujejo razlik med spoloma ter eksperimentalne hipoteze, da bodo v pogoju s ☺ lastne psihosocialne potrebe zaznane kot bolj zadovoljene.

Gljučne besede: teorija samodeterminacije, potrebe, kognicija, potrebe po kogniciji, zaznava zadovoljenosti lastnih psihosocialnih potreb, študentje

Self-determination Theory and Need for cognition

Abstract

In the present study, I examined the relationship between three types of need theories; self-determination theory (SDT; Deci in Ryan, 2000), need for cognition (Cacioppo in Petty, 1982) and perceived degree of own psychosocial needs satisfaction (Rus, 1993; 1994) in relation with perception of needs satisfaction. Self-determination theory addresses three universal, innate psychological needs – for autonomy, competence and relatedness. The need for cognition refers to individuals' motivations related to learning and thinking. Perceived degree of own psychosocial needs satisfaction refers mainly to the needs from Maslow's hierarchy of needs. In the research, I analyzed the expectation of correlation between variables and current average grades of students. I also examined the hypothesis of gender differences and expectation that the perceived degree of own psychosocial needs satisfaction is significantly different in condition when the instruction contains the »smiley symbol« (☺), as in the condition, where there was no such symbol in the questionnaire instructions. In sum, 65 students participated in the research, about 55 female and 10 male, in average 21,67 years old. Relatively strong, significant correlations between perception of three psychological needs (in SDT) and perceived degree of own psychosocial needs satisfaction were found, while there was no significant correlation in case of the need for cognition. There was also no significant difference found between genders in any of the applied instruments and thus, the hypothesis of significantly greater satisfaction of their own psychosocial needs in condition with "smiley" (☺) in the instruction was not confirmed.

Keywords: Self-determination Theory, needs, cognition, need for cognition, perceived degree of own psychosocial needs, college students

Uvod

V preteklem stoletju so se teorije splošnih potreb posameznika razvijale in spreminjale na podlagi mnenj različnih teoretikov. Nekateri raziskovalci so na primer ugotavljali, da so potrebe posamezniku prirojene (Deci in Ryan, 200; Hull, 1943, v Johnston in Finney, 2010), spet drugi so zatrjevali, da se potreb naučimo (McClelland, 1965; Murray, 1938, v Johnston in Finney, 2010). Mnenja raziskovalcev se razlikujejo tudi glede sestave oz. tvorbe potreb. Nekateri zatrjujejo, da so potrebe v svojem bistvu psihološke oz. mentalne narave (npr. dominantnost; Murray, 1938, v Johnston in Finney, 2010), drugi fiziološke oz. biološke naravnosti potreb (npr. lakota; Hull, 1943, v Johnston in Finney, 2010), nekateri pa menijo, da so potrebe kombinacija tako mentalnih kot fizioloških mehanizmov (Maslow, 1970, v Johnston in Finney, 2010).

Maslowa hierarhija potreb

Maslowova hierarhija potreb te deli na štiri osnovne (nižje) in na tri višje potrebe, najvišje pa je umeščena potreba po samoaktualizaciji. Temeljna značilnost Maslowove hierarhije je v tem, da naj bi se hierarhično višje potrebe aktivirale tedaj, ko so hierarhično nižje (vsaj deloma) zadovoljene. Maslow sicer poudarja, da je tak način zadovoljevanja potreb značilen predvsem za povprečne ljudi v povprečnih pogojih. V izjemnih situacijah lahko model deluje tudi drugače; vrstni red zadovoljitve se lahko obrne, posameznik pa se odloči zadovoljevanju nižjih potreb na račun višjih (Rus, 1993; 1994).

Teorija samodeterminacije

Človek je aktiven, k rasti orientiran organizem, ki je naravno nagnjen k integraciji svojih psihičnih elementov v združen občutek jaza oz. v večjo socialno strukturo. Teorija samodeterminacije predpostavlja, da človek teži k vključevanju v zanimive aktivnosti, k razvijanju svojih spretnosti in vključevanju ter povezanosti znotraj socialne skupine, kar skupaj prispeva k integraciji intrapsihičnih in intrapersonalnih izkušenj v soodvisno celoto (Deci in Ryan, 2000). Teorijo samodeterminacije opisuje model, ki predpostavlja tri univerzalne psihološke potrebe, katerih zadovoljenost je pomembna za posameznikovo dobro počutje in delovno motivacijo — avtonomnost, kompetentnost in povezanost. Občutek kompetentnosti se nanaša na optimalno težavno delovnih izzivov in samozaznano uspešnost pri njihovem reševanju, avtonomnost pomeni, da se posameznik lahko svobodno odloča in je sam pobudnik svojih dejanj, doživetje povezanosti pa se nanaša na medosebne odnose, ki temeljijo na spoštovanju, skrbnosti in zanašanju na druge (Deci, Ryan, Gagne, Leone, Ursunov in Kornazheva, 2001). Opisane temeljne potrebe določajo posebne pogoje za doseganje psihološkega blagostanja, njihova zadovoljenost pa je povezana z najbolj učinkovitim funkcioniranjem. Vsaka izmed treh potreb igra pomembno vlogo pri optimalnem razvoju, nezadovoljenost

katerekoli izmed njih pa vodi v negativne posledice za posameznika na vseh področjih njegovega delovanja (Deci in Ryan, 2000).

Potrebe po občutku kompetentnosti, avtonomnosti in povezanosti z drugimi so pogosto uporabljene kot napovedniki motivacije in prilagajanja na delovnem mestu. V raziskavi (Kasser, Davey in Ryan, 1992; v Deci idr., 2001), ki se je osredotočala na delavce na njihovem delovnem položaju, je bila ugotovljena pozitivna povezanost med zadovoljenostjo treh potreb in časom, ki so ga (prostovoljno) preživeli na delovnem mestu. V neki drugi študiji (Ilardi, Leone, Kasser in Ryan, 1993; v Deci idr., 2001) so avtorji ugotovili, da tovarniški delavci, ki poročajo o višji zadovoljenosti potreb po kompetentnosti, avtonomnosti in povezanosti, doživljajo več pozitivnih občutkov pri delu, imajo boljšo samopodobo in kažejo manj bolezenskih simptomov kot delavci, ki so te potrebe ocenjevali kot manj zadovoljene.

Teorija je bila kljub splošni sprejetosti v ZDA deležna številnih kritik na račun univerzalnosti opisanih potreb. Več tujih avtorjev (npr. Kao in Sek-Hong, 1997; v Deci idr., 2001) izpostavljata pretirano zahodnjaško naravnost teorije, ki je ni mogoče posplošiti na druge kulture. S tem namenom so Deci in sodelavci. (Deci idr., 2001) primerjali strukturo vprašalnika v dveh različnih kulturnih okoljih, ZDA in Bolgariji, kjer je delež podjetij v državni lasti večji, kar vpliva na organizacijsko politiko. Analiza je pokazala, da model ustrezno pojasnjuje podatke na obeh vzorcih. Z raziskavo so uspeli podkrepiti predpostavke teorije samodeterminacije: stopnja avtonomnosti in povezanosti na delovnem mestu je napovedovala splošno zadovoljstvo in zavzetost pri delu ter posledično zvišanje motivacije in izboljšanje duševnega zdravja v obeh kulturah, kar nakazuje na univerzalnost omenjenih psiholoških potreb.

Potreba po kogniciji

Cohen in sodelavci (Cohen idr., 1955; v Cacioppo in Petty, 1982) so opredelili potrebo po kogniciji kot potrebo po strukturiranju relevantnih situacij na pomenljiv in integriran način oz. kot potrebo po razumevanju izkustvenega sveta. Koncept so naslonili na gestalt model tendence po sprostitvi napetosti in frustracije, ki izhaja iz potrebe po strukturiranem okolju (Cohen, 1995; v Cacioppo in Petty, 1982). Murphy (1947; v Cacioppo in Petty, 1982) je opisal podobno tendenco opredeljevanja posameznika, ki je razmišljujoč, razmišljanje pa mu prinaša zabavo. Cacioppo in Petty (1982; v Coutinho in Woolery, 2004) sta potrebo po kogniciji opisala kot individualno razliko med posamezniki v tendenci po vključevanju in uživanju v reševanju kognitivno zahtevnih nalog. Posamezniki, ki imajo potrebo po kogniciji višje izraženo, so notranje motivirani k razmišljanju in izkazujejo močno nagnjenje ter užitek ob kompleksnih miselnih nalogah. Posameznike, ki imajo potrebo po kogniciji nižje izraženo, opisujejo kot »kognitivne skopuhe« (Taylor, 1982; v Coutinho in Woolery, 2004), ki jih je potrebno dodatno motivirati za vključevanje v miselne aktivnosti.

Rezultati različnih raziskav kažejo, da se koncept potre-

be po kogniciji pozitivno povezuje s študijsko storilnostjo in uspešnostjo študentov; ti so dosegali višje ocene na izpitih (Leon in Dalton, 1988; Sadowski in Gulgoz, 1996; v Coutinho in Woolery, 2004). Študentje, ki imajo potrebo po kogniciji višje izraženo, so sposobni bolje razumeti naloge, ki zahtevajo višje kognitivne sposobnosti in imajo posledično tudi boljše akademske uspehe (Leone in Dalton, 1988; v Coutinho in Woolery, 2004). Coutinho in Woolery (2004) ugotavljata tudi, da študentje, ki izražajo višjo potrebo po kogniciji, izkazujejo tudi višje zadovoljstvo z življenjem, kot tisti, ki imajo potrebo po kogniciji nižje izraženo, s čimer potrjujeta predpostavko, da je koncept potrebe po kogniciji prediktor višjega zadovoljstva z življenjem pri študentih.

Zaznava zadovoljenosti lastnih psiholoških potreb

Zaznava zadovoljenosti lastnih psiholoških potreb je eden izmed redkih uvodnih poskusov merjenja zaznane stopnje zadovoljenosti lastnih psihosocialnih potreb, ki izhaja iz Maslowovega modela hierarhije potreb. V omenjeni konstrukt oz. lestvico niso uvrščeni vsi nivoji Masloweega modela (izpuščene so homeostatske potrebe ali biološke potrebe, prav tako tudi potrebe po samoaktualizaciji). Pri različnih socialnih skupinah so bili preverjeni odnosi omenjenega konstrukta z vrednotami, osebnostnimi značilnostmi in lastnostmi ter različnimi socialnimi orientacijami (Rus idr., 1993; 1994).

Problem raziskave

V raziskavi sem se osredotočila na preučevanje odnosa med konstruktoma potrebe po kogniciji in modelom samodeterminacije pri različnih skupinah udeležencev. Želela sem preveriti ali pri različnih skupinah študentov prihaja do razlik v izraženosti potrebe po kogniciji, zadovoljenosti posameznih temeljnih psiholoških potreb in zaznani zadovoljenosti lastnih psihosocialnih potreb.

Predpostavila sem, da obstajata pomembna povezanost med vsakim parom obravnavanih spremenljivk (potrebe po teoriji samodeterminacije, potrebe po kogniciji in zadovoljenost lastnih psihosocialnih potreb). Model teorije samodeterminacije predpostavlja tri posamezniku univerzalne psihološke potrebe, katerih zadovoljenost je predpogoj za posameznikovo dobro počutje, motivacijo za delo in posledično tudi zadovoljstvo z življenjem. Prav tako so glede na pretekle izsledke (Coutinho in Woolery, 2004) bolj zadovoljni z življenjem tisti študentje, ki izražajo višjo potrebo po kogniciji v primerjavi s tistimi, ki imajo to potrebo nižje izraženo.

Druga hipoteza predpostavlja, da obstajajo pomembne povezanosti med obravnavanimi spremenljivkami potreb teorije samodeterminacije in potrebe po kogniciji s trenutno povprečno oceno študentov. Študentje, ki imajo po svoji samooceni temeljne psihološke potrebe zadovoljene, so za delo bolj motivirani in bolj storilnostno naravnani. Pomembna razlika v učnih dosežkih med študenti pa se je pokazala tudi v primeru izraženosti potrebe

po kogniciji. Tisti, ki imajo to potrebo višje izraženo, bolje razumejo kompleksnejše naloge in probleme ter so akademsko uspešnejši (Leone in Dalton, 1988, v Coutinho in Woolery, 2004).

Tretja hipoteza predpostavlja, da ni pomembnih razlik med spoloma na treh obravnavanih spremenljivkah. Rezultati raziskav (Cacioppo idr., 1984; Sadowski, 1992) kažejo, da je konstrukt potrebe po kogniciji spolno nevtralen in se opredeljuje kot individualna potreba posameznika po vključevanju in uživanju v reševanju kognitivno zahtevnih nalog. Deci idr. (2000) opozarjajo tudi na kulturno nevtralnost oz. univerzalnost treh temeljnih psiholoških potreb, saj naj bi bil vsak posameznik naravno nagnjen k integraciji intrapsihičnih in intrapersonalnih elementov v neodvisno celoto.

V četrti hipotezi predvidevam pomembne razlike v samooceni zaznane stopnje zadovoljenosti lastnih psihosocialnih potreb med skupinama udeležencev, ki ob navodilih za izpolnjevanje Lestvice zaznane zadovoljenosti lastnih psihosocialnih potreb (ZZLPP) prejmejo ali ne prejmejo znaka ☺. Tako sem spreminjala obliko podanih navodil v okviru zaznave lastnih psihosocialnih potreb in predvidevala, da bodo udeleženci svoje potrebe, v primeru prisotnosti ☺ ob navodilih, zaznali kot bolj zadovoljne. S tem predvidevam, da bo sistematična sprememba v neodvisni spremenljivki (☺) pomembno vplivala na različnost vedenja pri udeležencih.

Metoda

Udeleženci

V raziskavi je sodelovalo 65 oseb, od tega 55 udeleženk in 10 udeležencev, starih med 19 in 30 let ($M = 21,67$; $SD = 2,04$). Vsi udeleženci so bili študentje psihologije Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in so v raziskavi sodelovali prostovoljno.

Pripomočki

Splošno zadovoljenost temeljnih psiholoških potreb v posameznikovem življenju sem merila z Lestvico bazičnih psiholoških potreb (Basic Need Satisfaction in General; BNSG; Deci in Ryan, 2000). Ta je sestavljena iz treh podlestvic, ki predstavljajo potrebe po avtonomnosti, kompetentnosti in povezanosti (Niemiec, Ryan in Deci, 2009). Končni seštevek vseh odgovorov lahko služi tudi kot skupna mera splošne zadovoljenosti potreb v posameznikovem življenju (Gagne, 2003). Vprašalnik je sestavljen iz 21 7-stopenjskih postavk Likertovega tipa (1 – prav nič ne drži, 7 – v celoti, popolnoma drži). Izvirna oblika vprašalnika izkazuje sprejemljivo notranjo skladnost (Cronbachov α med 0,84 in 0,90 za celotno lestvico) (Gagne, 2003; Meyer idr., 2007; Vansteenkiste idr., 2006; Wei idr, 2005, v Johnston in Finney, 2010). Prav tako so sprejemljive notranje skladnosti posameznih podlestvic: Cronbachova α med 0,61 in 0,81 pri podlestvici avtonomnosti; med 0,60 in 0,86 pri podlestvici kompetentnosti in 0,61 in 0,90 pri podlestvici

povezanosti (Conroy in Coatsworth, 2007; Gagne, 2003; Kashdan idr., 2006; Meyer idr., 2007; Niemiec idr., 2009; Thøgersen-Ntoumani in Ntoumanis, 2007; Vansteenkiste idr., 2006 in Wei idr., 2005, v Johnston in Finney, 2010). V raziskavi sem uporabila prevedeno in prirejeno obliko vprašalnika, ki jo je oblikoval Velko S. Rus, in ki prav tako izkazuje dobre psihometrične značilnosti. Na mojem vzorcu so bili izračunani Cronbachovi koeficienti zanesljivosti za celotno lestvico ($\alpha = 0,833$); za podlestvico kompetentnosti ($\alpha = 0,638$); avtonomnosti ($\alpha = 0,580$) in povezanosti ($\alpha = 0,705$).

Zanimanje udeležencev za reševanje kompleksnih kognitivnih nalog oz. problemov, ki jim hkrati prinašajo zadovoljstvo, sem merila z Lestvico potrebe po kogniciji (The Need for Cognition Scale, Cacioppo, Petty in Kao, 1984). Lestvica je sestavljena iz 18 postavk (npr. Raje imam zapletene kot enostavne naloge.), pri katerih udeleženci vsaki od njih pripišejo svoje strinjanje (+4 — zelo močno se strinjam, -4 — zelo močno se ne strinjam). Polovica postavk ima negativno valenco in jih je potrebno obratno vrednotiti. Višji končni seštevek točk nakazuje na posameznikovo višjo potrebo po kogniciji. Analiza glavnih komponent izloči en glavni faktor, kar pomeni, da lestvica meri enodimenzionalni konstrukt. Rezultati raziskav (Cacioppo idr., 1984; Sadowski, 1992) so pokazali, da je lestvica spolno nevtralna za homogen vzorec (npr. študentov). Lestvico sem v slovenščino prevedela in priredila sama; dosega pa zadovoljivo zanesljivost (Cronbachov koeficient notranje skladnosti na vzorcu pričujoče raziskave znaša 0,869).

Zaznavo zadovoljenosti lastnih psihosocialnih potreb sem pri udeležencih merila s tehniko semantičnega diferenciala (Rus, 1993; Rus, 1994), ki zajema večino potreb po Maslowovi hierarhiji potreb in dodatno še nekatere potrebe, ki jih Maslow ne omenja (potreba po svobodi in po samostojnosti). Dodan je tudi pridevnik, ki je povezan s splošnim doživljajskim učinkom zaznave zadovoljenosti potreb (zadovoljen—nezadovoljen). Udeleženke in udeleženci zaznajo stopnjo zadovoljenosti izbrane psihosocialne potrebe ocenjujejo na 7-stopenjskih bipolarnih kontinuih (4 — »vmes oz. na sredini med obema opisoma«), glede na skladanje opisa z njihovim počutjem v življenju. V diferencial zaznave zadovoljenosti lastnih psihosocialnih potreb je vključenih 12 bipolarnih pridevnikov, ki so na polih kontinuumov razvrščeni po slučaju, celotna konstrukcija pa sledi zahtevam konstrukcije seštevnihih stališčnih lestvic. Instrument ima dobre merske karakteristike (Rus, 1993; Rus, 1994). V pričujoči raziskavi Cronbachova α znaša 0,883.

Poleg tega so udeleženci posredovali tudi nekaj demografskih podatkov (spol, starost, letnik, področje psihologije, ki jih zanima, trenutno povprečno oceno in učni stil).

Postopek in raziskovalni načrt

Udeleženke in udeleženci so paket vprašalnikov reševali v obliki papir-svinčnik. Pred izpolnjevanjem sem jim predstavila namen in potek raziskave ter pridobila njihovo obveščeno soglasje (anonimnost pridobljenih podatkov,

prostovoljnost sodelovanje in obdelava podatkov na skupinski ravni). Udeleženci so sklop vprašalnikov izpolnjevali okrog 10 minut. Zbrane podatke sem obdelala v programu SPSS.

Vsak udeleženec je izpolnil vse tri pripomočke v enakem vrstnem redu (najprej Lestvico bazičnih psiholoških potreb, nato Lestvico potrebe po kogniciji in kot slednje Lestvico zaznave zadovoljenosti lastnih psihosocialnih potreb), sem pa udeleženke in udeležence naključno razdelila v dve skupini; vsaka od njiju je izpolnjevala svojo različico vprašalnika. Obliki vprašalnikov sta se med seboj razlikovali zgolj v podanem navodilu pri Lestvici zaznave zadovoljenosti lastnih psihosocialnih potreb. V eksperimentalnem pogoju (☺) so udeleženci reševali vprašalnik oblike A, kjer je navodilo »Zase lahko rečete, da se v življenju na splošno počutite kot oseba, ki je:« na vsaki strani vsebovalo smeška (☺). Obliko vprašalnika A, ki je v navodilu vseboval ☺ je izpolnilo 27 udeležencev. B obliko vprašalnika, ki ob navodilu ni vsebovalo ☺ (kontrolna skupina) pa je izpolnilo 38 udeležencev.

Rezultati

Za ugotavljanje normalnosti porazdelitve zbranih podatkov sem uporabila Kolmogorov-Smirnov in Shapiro-Wilkov test. Oba nakazujeta, da se dosežki na obeh lestvicah porazdeljujejo normalno. Za nenormalno porazdelitev se je izkazala zgolj porazdelitev pri lestvici ZZLPP.

Tabela 1. Rezultati preizkusa normalnosti razpršitev rezultatov seštevnihih vrednosti posameznih lestvic

Lestvica	Kolmogorov-Smirnov		Shapiro-Wilk	
	df	p	df	p
LBPP	65	0,200	65	0,168
LPK	65	0,200	65	0,176
ZZLPP	65	0,005	65	0,003

Opombe: LBPP – Lestvica bazičnih psiholoških potreb; LPK – Lestvica potrebe po kogniciji; ZZLPP – Lestvica zaznave zadovoljenosti psihosocialnih potreb; v primeru vseh lestvic gre za seštevne vrednosti).

Zaradi opisane porazdelitve dosežkov na lestvicah sem za izračun povezanosti med posameznimi konstrukti oz. spremenljivkami uporabila Spearmanov koeficient korelacije. Tabela 2 prikazuje povezanost med posameznimi konstrukti oziroma merami lestvic. Vpogled v tabelo pokaže relativno visoko statistično pomembnost posameznih korelacij. Vse tri temeljne psihološke potrebe po teoriji samodeterminacije se pomembno pozitivno povezujejo s spremenljivko ZZLPP, pri čemer je povezava najvišja pri skupni lestvici (obravnavane vse tri potrebe v celoti) ter pri potrebi po kompetentnosti. Lestvica potrebe po kogniciji se šibko povezuje le s podlestvico potrebe po kompetentnosti, pri čemer z ostalimi spremenljivkami ni pomembnih povezav. Povezave med podlestvicami temeljnih psiho-

loških potreb so zmerne, najmočnejše pa se povezuje ta potreba po avtonomnosti in kompetentnosti. Vse tri temeljne potrebe močno korelirajo z nadredno lestvico temeljnih potreb.

Analiza povezanosti med Lestvico potrebe po kogniciji (LPK), Lestvico bazičnih psiholoških potreb (LBPP) in dosejanje povprečno oceno ni pokazala v nobenem primeru pomembne povezanosti (LPK in dosejanja povprečna ocena – $\rho = 0,109$; LBPP in dosejanja povprečna ocena – $\rho = 0,040$).

Pri preverjanju razlik med spoloma se je pokazalo, da udeleženske sicer v povprečju nekoliko višje zaznavajo zadovoljenost svojih temeljnih psiholoških potreb ter potrebe pri semantičnem diferencialu, medtem ko imajo udeleženci v povprečju nekoliko višjo potrebo (zaznave) po kognitivno zapletenih nalogah, vendar so razlike majhne in statistično nepomembne. Tudi v zaznani zadovoljenosti psihosocialnih potreb ni statistično pomembnih razlik med spoloma; zaradi nenormalne porazdelitve spremenljivke je bil uporabljen Mann-Whitneyjev U-test (srednji rang za skupino udeležencev (MR) = 37,80 in skupino udeleženk (MR) = 32,17; $U = 227,00$; $p = 0,382$).

Rezultati Mann-Whitneyvega U-testa, s katerim sem preverjala, ali se rezultati udeležencev razlikujejo med obema oblikama vprašalnikov, niso pokazali statistično pomembne razlike med skupinama udeležencev. Obliko vprašalnika A je izpolnjevalo 27 udeleženk in udeležencev, ki je ob navodilu za potrebe tehnike semantičnega diferenciala vsebovalo simbol ☺, ostalih 38 udeleženk in udeležencev je izpolnjevalo obliko B, ki tega simbola ob navodilu ni vsebovalo.

V nadaljevanju predstavljam grafični prikaz multidimenzionalnega skaliranja z ustrežno navedeno stress koeficienta in RSQ; opisana tehnika je glede na razporeditev rezultatov posamičnih postavk ter problema linearnosti njihovih korelacij najustreznejša.

Iz slike 1 je razvidno, da se postavke ne porazdeljujejo v enodimenzionalni konstrukt; prav tako ne v tridimenzionalni. Dodatno pozornost pri obravnavi in interpretaciji je potrebno nameniti postavkam, ki so zaznane kot močno različne od preostalih postavk vprašalnika. Takšne so postavke *avt_4* (»Počutim se, da sem v svojem življenju pod pritiski.«), *avt_11* (»V vsakdanjem življenju moram pogosto narediti nekaj, kar mi je naročeno (ukazano).«), *pov_18* (»Ne zdi se mi, da me imajo ljudje, s katerimi sem praviloma v interakciji (v rednih stikih), zelo radi.«) in *pov_16* (»Ni veliko ljudi, s katerimi sem si blizu.«).

Vpogled v grafično sliko pokaže, da tiste postavke, ki so zaznane kot najbolj podobne, spadajo vsaka v svojo podlestvico oz. dimenzijo. V to skupino podobno zaznanih postavk spadajo *pov_12* (»Ljudje v mojem življenju skrbijo zame.«), *avt_14* (»Ljudje, s katerimi sem v vsakdanji interakciji, si prizadevajo upoštevati moja občutja.«), *kom_5* (»Ljudje, ki jih poznam, pravijo, da sem dober v tem, kar delam.«), *pov_21* (»Ljudje so do mene na splošno kar precej prijatelji.«), *avt_1* (»Počutim se kot nekdo, ki lahko sam svobodno odloča o tem, kako živeti svoje življenje.«) in *kom_10* (»Nedavno (še pred kratkim) sem se bil zmožen naučiti se zanimivih novih veščin.«).

Tabela 2. Korelacije med obravnavanimi spremenljivkami

	LBPP	AVT	KOM	POV	LPK	ZZLPP
LBPP	—					
AVT	0,828**	—				
KOM	0,808**	0,586**	—			
POV	0,814**	0,507**	0,478**	—		
LPK	0,214	0,156	0,304*	0,098	—	
ZZLPP	0,581**	0,481**	0,533**	0,429**	0,136	—

Opombe: prikazani so Spearmanovi koeficienti korelacije; LBPP – skupna lestvica bazičnih psiholoških potreb; AVT – podlestvica avtonomnosti; KOM – podlestvica kompetentnosti; POV – podlestvica povezanosti; ZZLPP – Lestvica zaznave zadovoljenosti psihosocialnih potreb; LPK – Lestvica potrebe po kogniciji; v primeru vseh lestvic gre za seštevne vrednosti).

** $p \leq 0,01$; * $p \leq 0,05$

Tabela 3. Povprečja in standardni odkloni za skupini udeleženk in udeležencev za posamezne odvisne spremenljivke

spol	Lestvice	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
moški	LBPP	10	106,60	11,82
	LPK	10	29,70	12,27
	ZZLPP	10	8,68	1,44
ženski	LBPP	55	109,90	12,58
	LPK	55	25,14	17,69
	ZZLPP	55	10,77	1,44

Opombe: LPK – Lestvica potrebe po kogniciji; LBPP – Lestvica bazičnih psiholoških potreb in ZZLPP – Lestvica zaznave zadovoljenosti psihosocialnih potreb; v primeru vseh lestvic gre za seštevne vrednosti).

Tabela 4. Rezultati t-testa razlik v obravnavanih odvisnih spremenljivkah glede na spol

Lestvica	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
LBPP	-0,772	63	0,443
LPK	-0,806	63	0,439

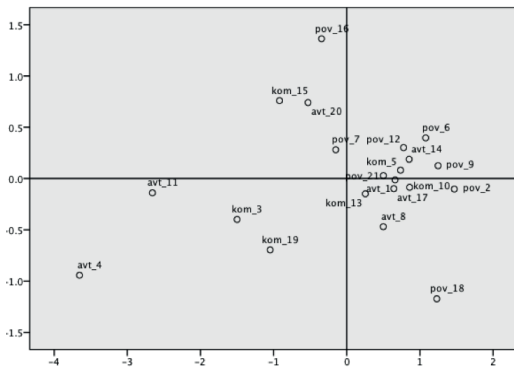
Opombe: LPK – Lestvica potrebe po kogniciji; LBPP – Lestvica bazičnih psiholoških potreb in ZZLPP – Lestvica zaznave zadovoljenosti psihosocialnih potreb; pri obeh lestvicah gre za seštevne vrednosti; v obeh primerih je bilo zadoščeno homogenosti varianc ($p < 0,01$).

Tabela 5. Deskriptivne statistike za obe skupini udeležencev

	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>MR</i>
ZZLPP oblika A: smeško ☺	27	35,54	11,42	30,66
oblika B: brez ☺	38	33,10	8,91	34,77

Opombe: ZZLPP – Lestvica zaznave zadovoljenosti psihosocialnih potreb (gre za seštevne vrednosti); MR (Median Rang).

Slika 1. Grafični prikaz multidimenzionalnega skaliranja (večrazsežnostnega lestvičenja) postavk lestvice samodeterminacije. $Stress\ koeficient = 0,12$, $RSQ = 0,96$; oznake avt (avtonomnost), pov (povezanost) in kom (kompetentnost) označujejo posamezne podlestvice Lestvice bazičnih psiholoških potreb. Skupno število postavk je 21, pri čemer je 7 postavk za podlestvico avtonomnosti, 6 postavk za podlestvico kompetentnosti in 8 postavk za podlestvico povezanosti. Številka ob imenu posamezne podlestvice pomeni zaporedno številko postavke (primer: avt_4 – postavka, ki je četrta po vrsti in se navezuje na podlestvico avtonomnosti).

Razprava in zaključek

V raziskavi sem se posvetila doslej relativno neraziskanemu odnosu med modeli potreb ter njihovimi meritvami ter konceptom potrebe po kogniciji. Analizirala sem potrebe po teoriji samodeterminacije (potrebe po avtonomnosti, kompetentnosti in povezanosti) in potrebo po kogniciji v povezavi s konceptom zaznave zadovoljenosti lastnih psihosocialnih potreb. Problem moje raziskave lahko v splošnem pozvam kot vprašanje odnosa med tremi različnimi konstrukti oz. spremenljivkami, ki se nanašajo na koncept potreb oz. zaznav njihove zadovoljitve pri posamezniku.

Glede na rezultate lahko povzamem, da sem v večini parov spremenljivk, svoje pričakovanje o povezanosti podprla. Odstopanje je opazno le v primeru korelacij med Lestvico potrebe po kogniciji (LPK) in drugimi spremenljivkami v moji raziskavi (vključno z podlestvicami skupne lestvice bazičnih psiholoških potreb). Pretekle raziskave (Coutinho in Woolery, 2004; Deci in Ryan, 2000) kažejo, da zadovoljenost bazičnih psiholoških potreb, kot tudi potrebe po kogniciji, pri posamezniku oz. študentu vodijo do večjega zadovoljstva v življenju. Iz rezultatov lahko sklepam, da so si aplicirani konstrukti medsebojno (zelo) podobni, razen Lestvice potrebe po kogniciji, ki izstopa kot nekoliko drugačen konstrukt. V prihodnje bi tako predlagala analizo podobnosti konstrukta potrebe po kogniciji s fenomenom kognitivnih stilov, delovnih navad ipd.

Tudi tretja spremenljivka zaznave zadovoljenosti lastnih psihosocialnih potreb je bila zasnovana kot pomemben korelat konceptu »psihološkega blagostanja«, ki ga razis-

kovalci v splošnem povezujejo z zadovoljstvom z življenjem (Rus idr., 1993; 1994). V mojem primeru sem analizirala odnos med zadovoljenostjo potreb po teoriji samodeterminacije in potrebe po kogniciji na eni strani in zaznavo uresničenosti lastnih psihosocialnih potreb v življenju na drugi. Pri tem se je izkazalo, da so povezave s potrebami teorije samodeterminacije občutno višje. Na podlagi opisanega lahko zaključim, da sta si koncepta potreb po teoriji samodeterminacije in zaznava zadovoljenosti lastnih psihosocialnih potreb podobna. V nadaljnjem raziskovanju bi kot dodatno spremenljivko lahko vključili tudi konstrukt psihološkega blagostanja, ki se osredotoča na glavne vidike človekovega optimalnega funkcioniranja in delovanja. Pri tem bi lahko ugotavljala medsebojno povezavo z zadovoljenostjo bazičnih psiholoških potreb, katerih zadovoljenost je predpostavljena z najbolj učinkovitim delovanjem posameznika (Deci in Ryan, 2000).

Potreba po kogniciji in temeljne psihološke potrebe se ne povezujejo s povprečnimi dotedanjimi ocenami. Ta rezultat se zdi nekoliko nenavaden, saj Lestvica potrebe po kogniciji zajema tudi postavke, ki asociirajo na delovne navade, način reševanja problemov, kognitivni stil ipd., vsi opisani pa so povezani s študijskim procesom. Različni raziskovalci (Leon in Dalton, 1988; Sadowski in Gulgoz, 1996, v Coutinho in Woolery, 2004) so pokazali, da se koncept potrebe po kogniciji s študijsko storilnostjo in uspešnostjo pozitivno povezuje (študentje dosegli višje ocene na izpitih), zato bi tudi sama pričakovala vsaj pomembno, če ne tudi visoko, korelacijo med dosegajo povprečno oceno in Lestvico potrebe po kogniciji. Študentje, ki imajo potrebo po kogniciji višje izraženo so namreč sposobni bolje razumeti naloge, ki zahtevajo višje kognitivne sposobnosti in učinkovitejše procesiranje informacij (Leone in Dalton, 1988, v Coutinho in Woolery, 2004). Tudi v primeru višje zadovoljenosti bazičnih psiholoških potreb povezava z dotedanjo povprečno oceno pri študentih ni bila značilna, kar pomeni, da akademsko bolj uspešni študentje pri sebi ne zaznavajo višje zadovoljenosti potreb po avtonomnosti, kompetentnosti ali povezanosti.

Sem pa potrdila svojo tretjo hipotezo, saj nisem odkrila pomembnih razlik v nobeni od treh obravnavanih odvisnih spremenljivk glede na spol. Omeniti pa je potrebno, da je bil delež udeležencev pomembno manjši od deleža udeleženk, kar bi lahko vplivalo na rezultate. Teorijo samodeterminacije sicer opisuje model, ki predpostavlja vrojenost in univerzalnost potrebe po avtonomnosti, kompetentnosti in povezanosti, ne glede na kulturno specifičnost ali spol (Deci in Ryan, 2000). Tako pri ženskah, kot pri moških se pojavljajo potrebe po optimalno zaznani zahtevnosti izzivov in samozaznane uspešnosti; potrebe po svobodnem odločanju in potrebe po kvalitetnih medosebnih odnosih na splošno v življenju. Tudi koncept potrebe po kogniciji so raziskovalci (Cacioppo idr., 1984; Sadowski, 1992) označili za spolno nevtralnega v primeru homogenega vzorca (npr. študentov).

Kljub izhajanju iz pričakovanja, da tako stereotipno pozitiven znak, kot je smeško (☺) izzove ustrežno reakcijo – pozitivnejšo zaznavo zadovoljenosti lastnih psihosocialnih potreb, opisane povezave nisem potrdila. Razlika

v samooceni ni bila statistično značilna, kar je morda vsaj deloma povezano s situacijsko pogojenostjo ali morda celo salientnostjo tega znaka.

Grafični prikaz večrazsežnostnega lestvičenja posamičnih postavk Lestvice bazičnih psiholoških potreb (LBPP; Deci idr., 2000) ne potrjuje eno- ali tridimenzionalnosti konstrukta v mojem vzorcu in v okviru mojega raziskovalnega načrta. Večrazsežnostno lestvičenje postavk lestvice LBPP je pokazalo, da so nekatere postavke podlestvice avtonomnosti in povezanosti zaznane kot močno drugačne od ostalih. Taki sta na primer postavki dimenzije avtonomnosti: *avt_4* (»Počutim se, da sem v svojem življenju pod pritiski.«) in *avt_11* (»V vsakdanjem življenju moram pogosto narediti nekaj, kar mi je naročeno (ukazano).«), ki sta sami po sebi zelo splošno zastavljeni in bi bilo za moj vzorec ustrežnejše, če bi Lestvico bazičnih potreb priredila za specifično okolje oz. situacijo in preverjala zaznavo zadovoljenosti potreb teorije samodeterminacije v študijskem okolju.

Kot najbolj podobne postavke so se izkazale tiste, ki so se navezovale na odnos posameznika z drugimi, čeprav spadajo vsaka v svojo podlestvico oz. dimenzijo. Kot podobno so zaznane postavke: *pov_12* (»Ljudje v mojem življenju skrbijo zame.«), *avt_14* (»Ljudje, s katerimi sem v vsakdanji interakciji, si prizadevajo upoštevati moja občutja.«) in *kom_5* (»Ljudje, ki jih poznam, pravijo, da sem dober v tem, kar delam.«). Postavke podlestvice povezanosti so se izkazale kot najbolj podobno zaznane med seboj v primerjavi s postavkami pri ostalih dveh dimenzijah. Izstopata edino postavka *pov_18* (»Ne zdi se mi, da me imajo ljudje, s katerimi sem praviloma v interakciji (v rednih stikih), zalo radi.«) in *pov_16* (»Ni veliko ljudi, s katerimi sem si blizu.«). Podlestvica povezanosti je obenem izkazala tudi najvišji koeficient notranje skladnosti Cronbachov alfa. So pa moji rezultati seveda vezani na konkretne značilnosti obravnavanega vzorca in izbiro statističnih postopkov. Večrazsežnostno lestvičenje je multivariatni postopek, pri katerem sem izbrala možnost izračuna na osnovi evklidskih distanc (zahteva po normalnosti distribucij postavk ne obstaja), pri faktorski analizi, tako konfirmatorni kot eksploratorni, je normalnost distribucij faktoriziranih postavk največkrat nujna zahteva in zato ni primeren postopek v pričujoči raziskavi. Na osnovi strukture postavk lahko sklepam, da obstaja t.i. jedro zaznane podobnosti postavk, hkrati pa vizualno izstopajo tudi tiste, ki so predstavljajo osamelce. Če notranjo zanesljivost lestvice (Cronbachova alfa lestvice Bazičnih psiholoških potreb znaša 0,83) primerjamo z grafičnimi rezultati večrazsežnostnega skaliranja, ugotovimo, da je večina postavk grupiranih ter da so zaznane kot zelo podobne. Z vidika notranje skladnosti to pomeni, da je objekt različnih postavk zaznan kot enak oz. podoben, vizualna informacija pa hkrati pokaže, da osamelci znižujejo koeficient notranje skladnosti.

Kot pomanjkljivosti svoje raziskave bi izpostavila predvsem velikost vzorca in njegovo neenako spolno porazdeljenostjo. Vzorec je do neke mere postal tudi pristran, saj 15 udeležencev izpolnjenega vprašalnika ni vrnilo v nadaljnjo obdelavo. Prav tako sem naletela na nekaj težav pri pregledu literature, saj je tema na tem področju manj ra-

ziskana, pri čemer sem hipoteze težje osnovala na podlagi že obstoječih rezultatov. Vseeno pa je raziskava prva, ki se loteva problema raziskovanja odnosa med zaznavo zadovoljenosti bazičnih potreb, potrebe po kogniciji in lastnih psihosocialnih potreb. Prav tako je nov pristop simuliranja eksperimentalnega in kontrolnega pogoja ob navodilu in prevod Lestvico potrebe po kogniciji (Cacioppo, Petty in Kao, 1984). V nadaljnjem raziskovanju bi poleg sprememb pri vzorčenju v raziskovalni model vključila še druge, že omenjene spremenljivke (npr. osebnostne značilnosti in poteze, vedenjske vzorce, vrednote, vrline).

Reference

- Cacioppo, J. T. in Petty, R. E. (1982). The need for cognition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 116–131.
- Cacioppo, J. T., Petty, R. E. in Kao, C. F. (1984). The efficient assessment of need for cognition. *Journal of Personality Assessment*, 48, 306–307.
- Coutinho, S. A. in Woolery, L. M. (2004). The need for cognition and life satisfaction among college students. *College Student Journal*, 38(2), 203–206.
- Deci, E. L. in Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11, 227–268.
- Deci, E. L., Ryan, R. M., Gagne, M., Leone, R. D., Usungov, J. In Kornazheva, B. P. (2001). Need satisfaction, motivation, and well-being in the work organizations of a former eastern bloc country: a cross-cultural study of self-determination. *Personality and social psychology*, 27(8), 930–942.
- Heiman, G.A. (1995). *Research methods in Psychology*. Boston, MA: Houghton Mifflin.
- Johnston M. M. in Finney, S. J. (2010). Measuring basic needs satisfaction: Evaluating previous research and conducting psychometric evaluations of the Basic Needs Satisfaction in General Scale. *Contemporary Educational Psychology*, 35, 280–296.
- Niemiec, C. P., Ryan, R. M., in Deci, E. L. (2009). The path taken: Consequences of attaining intrinsic and extrinsic aspirations in post-college life. *Journal of Research in Personality*, 43, 291–306.
- Rus, V. S. (1993). *Socialna psihologija: teorija, empirija, eksperiment, uporaba*. Ljubljana: Davean.
- Rus, V. S. (1994). *Socialna psihologija: teorija, empirija, eksperiment, uporaba (2. izdaja)*. Ljubljana: Davean.
- Sadowski, C. J. (1992). An Examination of the Short Need for Cognition Scale. *The Journal of Psychology*, 127(4), 451–454.

Prispelo/Received: 16. 4. 2018

Sprejeto/Accepted: 14. 9. 2018